

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

CUID, June 2018, 22 (1): 215-232

**Zerkeşî ve *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ* İsimli Eserinde Rivayetleri
Değerlendirme Yöntemi**
*al-Zarkashî and Evaluation Method of Riwāyas in His Work of al-Tadhkira fî al-Ahadith
al-Mushtahira*

Muhammed Akdoğan

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Ü., İslâmî İlimler Fak., Hadis Anabilim Dalı
Asst. Prof., İzmir Katip Çelebi Univ., Faculty of Islamic Sciences, Depart. of Hadith
İzmir, Turkey

el-hadimi@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-0314-0095

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05 Nisan/April 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Haziran/June 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran/June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Cilt / Volume: 22 **Sayı – Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 215-232

Atif/Cite as: Akdoğan, Muhammed. “Zerkeşî ve *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ* isimli Eserinde Rivayetleri Değerlendirme Yöntemi = al-Zarkashî and Evaluation Method of Riwāyas in His Work of al-Tadhkira fî al-Ahadith al-Mushtahira”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/1 (Haziran-June 2018): 215-232. <https://doi.org/10.18505/cuid.412828>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/cuid>

Copyright © Published by Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

Zerkeşî ve et-Tezkire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehra İsimli Eserinde Rivayetleri Değerlendirme Yöntemi

Öz: Türk asıllı olan Zerkeşî, Memlükler döneminde yetişmiş önemli bir hadîs, fıkıh ve tefsir âlimidir. O, Moğultay b. Kılıç et-Türkî (ö. 762/1360), Ebu'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1372) ve Cemâleddîn el-İsnevî (ö. 772/1370) gibi döneminin önde gelen ulemâsından istifade etmiş ve bunların gözetiminde yetişmiştir. Ancak onun Birmâvî (ö. 831/1428) dışında meşhur bir talebesi ise bilinmemektedir. Yaptığı çalışmaların yarısına yakını fıkıh ve fıkıh usulüyle ilgili olmakla birlikte hadîs ilminde de önemi haiz eserler yazmıştır. Bunlar arasında özellikle halk arasında dolaşan sözlerle ilgili olarak yazdığı *et-Tezkire (el-Leâlî el-Mensûra)*'si, *en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh'*, *en-Nüket 'alâ'l-'Umde fi'l-Ahkâm'* ve *el-İcâbe*'si zikredilmeye değerdir. Çalışmamızı üzerine teksif ettiğimiz *et-Tezkire* isimli eseri ise alanında kaleme alınmış bilinen ilk eserdir. Alanında bir ilk olması hasebiyle onun rivayetleri nasıl değerlendirdiği ve ne tür bir usûl takip ettiği merak edilerek araştırılmıştır. Eserde sadece sened tenkidi yapılmaması, aynı zamanda metin tenkidine de başvurulması eserin dikkat çeken özelliğidir. Daha sonra onun bu eseri esas alınarak Sehâvî ve 'Aclûnî gibi âlimler tarafından aynı konuda tamamlayıcı çalışmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Zerkeşî, et-Tezkire, Mısır, Memlükler.

al-Zarkashī and Evaluation Method of Riwāyas in His Work of al-Tadhkira fi al-Ahadith al-Mushtahira

Abstract: al-Zarkashī, an ethnic Turk, is an important hadith, fiqh and commentary scholar who lived during the Mamlūks period. He was taught by some of the leading scholars of his era, such as Alā al-Dīn Mughultay (d. 762/1360), Imād al-Dīn İbn Kashīr (d. 774/1372) ve Jamal al-Dīn al-Asnawī (d. 772/1370), and he grew up under their mentorship. Nevertheless, his only well-known student is Birmāvī (d. 831/1428). Almost half of his works have been related to fiqh and methodology of fiqh, and he has also written some important works in the field of hadith. Among these, especially *al-Tadhkira*, *al-Nukat alā İbn al-Salāh*, *al-Nukat alā al-Umda fi al-Ahkām* ve *al-İcāba* are worthy of mention. The work named *al-Tadhkira*, which we built our work upon, is the first known work to have been preserved in the field. Due to his being a first in his field, he was vastly studied as to how he evaluated the narrations and what kind of procedure he followed. In this work of his, not only the criticism but also the application of the text criticism adds to the importance of the work. Then, on the basis of this work, scholars such as al-Sakhāwī and al-Aclūnī made complementary works on the same subject.

Keywords: Hadith, al-Zarkashī, al-Tadhkira, Egypt, Mamlūks.

SUMMARY

It is inevitable for a person to be shaped by the society he lives in. During the time when al-Zarkashī lived, Egypt was under the rule of the Mamlūks. The history of Mamlūks is examined under two periods: 1. Bahri or Turkish Mamlūks (745/1344

- 794-1391) 2. Burjî or Circassian Mamlûks (784/1382 - 923/1517) period. Our author lives in both periods. About forty years of his life was in the period of Bahrî and the rest was in the period of Burjî. In both periods, the state did not have a full political authority in the country, but this was not the case in education and training. In fact, on the contrary to the political situation, scientific activities have accelerated by the arrival of many scholars to the land of Mamlûk because of the Mongol invasions coming from the east and the Crusades from the west. The increase of scientific activity was caused not only by the coming of the scholars but also by the support given by the Mamlûk sultans. In fact, they built many new madrasas in addition to the resurrection of the old ones. In addition to madrasas during the Mamlûks period, mosque, hängâh, ribat and zâwiya are also among the educational places.

Hadith, fiqh and Tafsir scholar al-Zarkashî is originally Turkish. He was born in Cairo at 745 under the conditions mentioned above. His family learned of gold and silverworking because of their subsequent settlement to Egypt, and they made their living with this craft. A person who performs this is called Zarkash in Arabic. Muhammad ibn Bahâdir, who learned and did this job, was known as al-Zarkashî. al-Zarkashî, known for his love of science since childhood, was trained hadith by Alâ al-Dîn Mughultay (d. 762/1360) and Imâd al-Dîn Ibn Kashîr (d. 774/1372) in Damascus, and fiqh by al-Asnawî (d. 772/1370). Among his beneficiaries are distinguished personalities such as al-Subkî (d. 756/1355), al-Azraî (d. 783/1381) and al-Bulqîni (d. 824/1421). The most remarkable of his student is al-Birmâvî (d. 831/1428).

It is known that he wrote about fifty works in hadith, tafsir, fiqh, methodology of fiqh and other fields. Especially among these works *al-Burhân fi 'Ulûm al-Qur'ân*, *al-Tadhkira*, *al-Ijâba*, *al-Bahr al-Muhit fi Usûl al-Fiqh* ve *al-Mansûr fi al-Qawâid* is worth mentioning. Studies on *al-Burhân* and *al-Bahr* were carried out at the level of Master and PhD.

al-Zarkashî did not hesitate to criticize any person for whom he had found his mistake. For example, even though he has a great love for him, and even because of this love, he has been given the name of al-Minhâj, the criticism of al-Nawawî is the clearest indication of the value given to science. Not just him, critics of scholars such as al-Hâkim al-Naysâbûri and Ibn 'Abd al-Barr who are recognized as authority in hadith can also be considered in this framework.

The work named *al-Tadhkira* which we have studied in our work is of importance in that it shows the accumulation of knowledge in the field of hadith. In order to compose this work, it is necessary to have enough information in this field since the riwâyas must be criticized in terms of isnâd and text. To compose his work, al-Zarkashî has benefited from about a hundred and forty works related to hadith, tafsir, al-siyar, history, tabakât, commentary, jarh - ta'dîl, ilal and maghâzî. The use of such works is an effort to reach all sources and right information as much as possible. Some of these sources are basic hadith books such as al-Bukhârî (d. 256/870) *al-Sahîh*, Muslim (d. 261/875) *al-Sahîh*, Abû Dâ'ûd (d. 275/889) *al-Sunan*, al-Tirmidhî (d. 279/892) *al-Sunan*, al-Nasâ'î (d. 303/915) *al-Sunan*, Ibn Mâdja (d. 273/887) *al-Sunan*, Mâlik ibn Anas (d. 179/795) *al-Muwatta*, Ahmad ibn Hanbal (d. 241/855) *al-Musnad*, al-

Dārimī (d. 255/869) *al-Sunan*, ‘Abd al-Razzāq al-San‘ānī (d. 211/826-27) *al-Musannaf*, Ibn Abī Shayba (d. 235/849) *al-Musannaf*, Ibn Rāhwayh (d. 238/853) *al-Musnad*, al-Bazzār (d. 292/905) *al-Musnad*, Abu Ya‘lā el-Mawsilī (d. 307/919) *al-Musnad*, Ibn Hibbān (d. 354/965) *al-Sahīh*, al-Tabarānī (d. 360/971) *al-Mu‘jam al-Awsat* and *al-Mu‘jam al-Kabīr*, al-Hākim al-Naysābūrī (d. 405/1014) *al-Mustadrak*.

al-Zarkashī divided the riwāyas he had studied into eight subjects. These are judgments, wisdom, zuhd, medicine, virtue, prayer, story, words and riwāyas circulating in language. He shares the information he obtains from sources about him after mentioning the riwāyas he will examine. For example, it is mentioned that there is not a hadith which is transmitted as a hadith, it is a word of a saḥāba, tābiun or a person. He transferred on the riwāyas the sources mentioned in the sources, but also stated that he did not participate in some information as the place came.

The author has evaluated the narrators of the riwāyas from the point of jarh and ta‘dīl. He did not only evaluate riwāyas in terms of isnād, but also text criticism. This activity is a distinctive feature of his work.

al-Zarkashī gave information about the misrepresentation of the name of the narrators. He also explained the strange words that are difficult to understand in the text. It is a manifestation of his knowledge in the fiqh area that some of the riwāyas that are considered weak are expressed in some sects. The author described some errors about the riwāyas. For example, he stated that a riwāya that is said to be marfū‘ is a mavkūf. al-Zarkashī also included verses, hadiths and poems about the riwāya that he had studied while writing his work or he defended it by saying that it is not the case of a riwāya that is said to be fictitious.

Perhaps it is the weakest point of al-Zarkashī’s work not to give any information about some riwāya, only to mention their isnāds. He also found some riwāyas that did not have a reliable isnāds and stated that their meanings are correct. This knowledge has become an enlightening characteristic for later generations.

This work has a great significance in showing that the majority of the riwāyas that spread among the people are not hadiths. As a matter of fact, 73% of the riwāyas examined in the work are weak or irrelevant riwāyas.

This work of al-Zarkashī is unique. The existence of such a work has not been determined before him. This work constituted the basis of the works written by scholars such as al-Sakhāwī and al-Aclūnī in the same subject after him.

GİRİŞ: YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BAKIŞ

Kişi her zaman içinde bulunduğu toplumun durumuna göre şekillenir. Dolayısıyla insanı daha iyi tanımak, anlamak ve anlamlandırmak için doğduğu yeri, devleti, toplumun sosyal ve iktisadi durumu gibi bilgileri öğrenmek elzemdir.

Bedreddîn Ebû 'Abdullah Muhammed b. Bahâdır b. 'Abdullah ez-Zerkeşî eş- Şâfi'î el-Minhâcî el-Mısrî et-Türkî'nin (745/1344-794/1391) yaşadığı tarih aralığında Mısır ve Suriye toprakları Memlükler'in egemenliği altında bulunmaktaydı. Memlük tarihi Bahrî veya Türk (648/1250-784/1382) ve Burcî veya Çerkez Memlükleri (784/1382-923/1517) olmak üzere iki dönem altında incelenmektedir.¹ Zerkeşî'nin (745/1344-794/1391) doğumundan yaklaşık kırk yaşına kadar yani Bahrî Memlükleri döneminde taht sık sık el değiştirmiştir. Nitekim el-Melikü'n-Nâsır'ın ardından Bahrî Memlükleri'nin yıkıldığı 784/1382 tarihine kadar geçen 42 yıl boyunca onun sekiz oğlu ve dört torunu sultanlık vazifesini üstlenmiştir. 784/1382 tarihinde yıkılan Bahrî Memlükleri'nden sonra kurulan Burcî Memlükler'in ilk zamanlarında da siyasi otorite hemen sağlanamamıştır. Nitekim Burcî'lerin ilk Sultanı Berkuk (1382-1399) Türk asıllı emirlerin isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Mücadeleyi terk etmeyen Sultan, sekiz aylık uğraşından sonra yönetimi ele geçirerek Memlük topraklarının istikrara kavuşmasını sağlamıştır.²

Her ne kadar bu topraklarda uzun süre siyasi egemenlik sağlanamamışsa da, bu durumun tam aksine İslâmî ilimler en parlak dönemlerinden birisini yaşamıştır. Çünkü doğudan gelen Moğol akınları ile batıdan gelen Haçlı istilasını nedeniyle pek çok âlim, kendilerini güvende hissettikleri ve sığınacak bir liman olarak gördükleri Memlük topraklarına gelerek Dimaşk ve Kâhire gibi ilim beldelerine yerleşmişlerdir. İlmî çalışmalara büyük önem atfeden Memlük sultanları kendilerinden önce kurulan devletlerden kalan medreseleri ihya etmekle kalmamışlar, kendileri de yeni medreseler inşa ederek ilmî faaliyetleri desteklemiştir. Bu zaman zarfında Dimaşk'ta 160; Kâhire'de ise 75 civarında medrese bulunduğu bilinmektedir. Medreselerin çoğu Sünnî dört mezhep üzerine eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütüyorlardı. Bu medreselerin yanı sıra Dâru'l-Kur'ân, Dâru'l-Hadîsler ve dil mektepleri de bulunmaktaydı. Bu kurumların her birinin zengin kütüphaneleri mevcut idi. Medreseler haricinde camiler, hangah, ribat ve zaviyeler de insanların eğitim ve öğretim faaliyetinde buldukları yerler arasındadır. Memlükler devrinde hadîs, fıkıh, tefsîr, kıraat gibi diğer ilim dallarında da çok önemli âlimler yetişmiştir. Bu kimseler arasında Takıyyüddîn İbn Dakikî'l-İd (ö. 702/1302), Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Burhânüddîn İbrâhîm b. 'Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1332), Bedrüddîn b. Cemâ'a (ö. 733/1333), Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348), 'Alâüddîn et-Türkmânî (ö. 750/1349), Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Zeyla'î (ö. 762/1360), Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771/1370), Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373), 'Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373), İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1448), İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449), Ekmelüddîn el-Bâbertî (ö. 786/1384), 'İrâkî (ö. 806/1404), Bulkinî (ö. 824/1421), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Bedrüddîn el-'Aynî (ö. 855/1451), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), Sehâvî (ö. 902/1497), Kastallânî (ö. 923/1517) gibi isimlerini burada sayamayacağımız çok kıymetli âlimler

¹ İsmail Yiğit, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 90-97.

² Yiğit, "Memlükler", 29: 90-922.

bulunmaktadır.³ Burada bu kadar kişiyi zikretmemizin sebebi Memlûk topraklarında yetişen meşhur âlimleri görerek toplumdaki ilmi canlılığın ve yüksekliğin farkına varılmasını sağlamak ve bunların bir kısmının İbn Teymiyye, İbn Hacer (ö. 852/1449), 'Aynî (ö. 855/1451) gibi kendisinden sonra gelenleri etkileyen kimseler olduğunu gözler önüne sermektir.

Memlûk toplumu müslüman, hıristiyan ve yahudilerden oluşmaktadır. İbn Haldûn'a göre toplum esasen iki temel tabakada birleşiyordu. Bunlardan birincisi sultan, emirler ve askerlerden oluşan imtiyazlı tabaka, diğeri ise halktı. Ancak daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılırsa toplum dört sınıfa ayrıldığı görülecektir. Bunlar ise şunlardır:

1. Askeri sınıf
2. Din adamları, tüccarlar ve sanatkârlar
3. Küçük el sanatları erbabı, ücretliler ve orta halli çiftçiler
4. Fakir ve yoksul kimseler

Ülkede nüfusun çoğunluğunu genelde maddi sıkıntı içinde olan ve tımarlı askerlerin topraklarında çalışan çiftçiler, küçük tacirler, sanatkârlar, küçük esnaf ve göçebe Araplar oluşturmaktaydı. Memlûk ekonomisinin en önemli kaynağı ticaretti. Ticaretin yanında savaş aletleri yapımı, savaş gemileri inşası, dokumacılık, madencilik, camcılık, gıda sanayi, içki-şarap sanayi, deri ve boya sanayi, kağıt üretimi, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği de insanların geçimlerini sağladıkları işler arasındadır.⁴

1. HAYATI

Tam adı Ebû 'Abdullah Muhammed b. Bahâdır b. 'Abdullah Bedreddîn ez-Zerkeşî eş-Şâfi'î el-Minhâcî el-Mısırî et-Türkî olup h. 745'te Kâhire'de doğmuştur. Bazı kaynaklarda babası ile dedesinin ismi yer değiştirmiş şeklide verilmiştir. Küçüklüğünde altın ve gümüş işleme işiyle uğraştığından Zerkeşî, Türk asıllı olmasından et-Türkî, Mısır'da doğduğundan el-Mısırî, Nevevî'nin Minhâcî't-Tâlibîn'ine özel bir değer verdiğiinden el-Minhâcî, Şâfi'î mezhebine bağlı olması münasebetiyle de eş-Şâfi'î olarak nisbelenmiştir.⁵ Çocukluğundan itibaren ilme düşkün

³ Yiğit, "Memlûkler", 29: 94-6; a. mlf. "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/12 (1997): 29-36.

⁴ Yiğit, "Memlûkler", 29: 97; Bahattin Keleş, *Bahrî Memlûkler'de İktisadi ve Ticari Hayat* (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1998), 74-108, 126-35, 190-285.

⁵ Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi 'a'yânî'l-miete's-sâmine* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3: 397; Ebu's-Sıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye* (Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Me'ârifi'l-'Osmâniyye, 1978/1398), 3: 227; Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-sâfi ve'l-müstevfâ fi ba'di'l-vâfi*, Thk. Muhammed Muhammed Emîn ve Sa'îd 'Abdülfettâh 'Âşûr (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1984), 9: 335; Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967/1387), 1: 437; Şemseddîn Muhammed b. 'Alî ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beyrût:

olduğu ilim ehline malumdur.⁶ Zerkeşî zamanının çoğunu evde geçirir, kimi zaman kitapçıların bulunduğu çarşıya gider, kitapları satın almadan inceleyip gerekli yerleri not alır ve geri evine döndüğünde telif ettiği veya üzerinde çalıştığı eserlerin ilgili yerlerine onları kaydederdi.⁷ Kitap alamayacak kadar ekonomik durumu iyi olmayan Zerkeşî, hocası Bulkinî Şâm kâdılığına atandığında kendisinden Ravza isimli eserini ödünç alarak ona hamîşte bulunmuş ve böylelikle eser üzerinde ilk çalışan kişi olma bahtiyarlığına erişmiştir.⁸

Hadîs, fıkıh, fıkıh usûlü ve tefsîr ilminde yaptığı çalışmalarla otoritesini kabul ettiren Zerkeşî, zikri geçen alanlarda pek çok eser yazması sebebiyle musannif lakabıyla anılmıştır.⁹ Onun şiir inşad etmede orta derece olduğu ifade edilmiştir. H. 794 senesinde vefat etmiş ve Kâhire Karâfeti's-Suğrâ'da Emir Bektemür es-Sâkî'nin türbesinin yakınına defnedilmiştir.¹⁰

Arkasında 'Alî, Muhammed ve Ahmed adında üç erkek, 'Âişe ve Fatma isminde iki kız olmak üzere beş çocuk bırakmıştır. Bu çocuklarından birisi ilimle iştiligal edip babasının *el-Leâlî el-Mensûra*'de zikretmediği rivayetleri bu esere istidrak ederek bir çalışma yaptığı bilinmektedir.¹¹

Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983/1403), 2: 162; Ebu'l-Felah 'Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Thk. 'Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8: 573; Hayruddîn Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. Baskı (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 6: 60; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrût: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957), 9: 121; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Medîne: Mektebetü'l-'Ulûmi'l-Hadîs, 1417/1997), 1: 302; Mustafa Canlı, *Bedreddin Zerkeşî ve Hadîs İlmindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992), 13; 'Abdülkâdir 'Abdullah el-'Ânî, "Mukaddime", *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, Thk. 'Abdülkâdir 'Abdullah el-'Ânî (Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1: 7; Bilal Deliser, "Bedreddin ez-Zerkeşî, Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/9 (2011): 176-7; Menderes Gürkan, "Zerkeşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 289; Andrew Rippin, "al-Zarkashî", *The Encyclopedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 2004), New Edition Supplement: 842.

⁶ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 397; 'Ânî, "Mukaddime", 1: 8.

⁷ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 398.

⁸ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 398.

⁹ 'Ânî, "Mukaddime", 1: 9.

¹⁰ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr bi enbâi'l-umr fi't-târîh*, Thk. Hasan Habeşî (Kâhire: İhyâu Tûrâsi'l-'Arabî, 1419/1998), 1: 446-7, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 398; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3: 228-9; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, 9: 336; 'Alî b. Dâvud Cevherî, *Nüzhetu'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zaman*, Thk. Hasan Habeşî (b.y.: Dâru'l-Kütüb, 1970), 1: 358; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1: 437; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2: 163; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 60; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 9: 121, Edirnevî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 1: 302; Rippin, "al-Zarkashî", 842.

¹¹ Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, "Mukaddime", *el-Leâlî el-mensûra fi ehâdîsi'l-meşhûra*, Thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1417/1996), 8-9.

2. İLMÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Hocaları

Zerkeşî, Moğultay b. Kılıç et-Türkî (ö. 762/1360) ve Ebu'l-Fidâ' İbn Kesîr'den (ö. 774/1372) Dımaşk'ta hadîs, Kāmiliyye Medresesi'nin müderrisi Cemâleddîn el-İsnevî'den de (ö. 772/1370) fıkıh eğitimi almıştır. Onun yararlandığı diğer kişiler arasında Celâleddîn el-Kazvîni (ö. 739/1338), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1345), Takiyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355), Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Halebî (ö. 774/1372), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 774/1373), İbn Ümeyle 'Ömer b. Hasan el-Halebî (ö. 778/1376), Salâh b. Ebî 'Ömer el-Makdisî el-Hanbelî (ö. 780/1378), Şehâbeddîn Ahmed b. Hamdan el-Ezra'î (ö. 783/1381), Sirâceddîn 'Ömer b. Raslân el-Bulkînî (ö. 805/1430) gibi âlimler de yer almaktadır. Bu dönemde ilimde ihtisaslaşma olmadığından bir kimsenin farklı ilim dallarındaki tedrisinde aynı kişiden istifade ettiği gözden uzak tutulmamalıdır. İlim tahsilinden sonra Kerîmiyye hangahında ders verip bunun yanı sıra tedris ve fetva işleriyle de iştigal etmiştir.¹²

2.2. Talebeleri

Zerkeşî'nin talebeleri arasında Şemseddîn Muhammed b. 'Abdüddâim el-Birmâvî (ö. 831/1428), Sirâcüddîn 'Ömer b. İsâ el-Vürûdî (ö. 861/1457), 'Abdürrahîm b. İbrâhîm el-Emyûtî (ö. 867/1463), Ebu'l-Fütûh Veliyyüddîn Muhammed et-Tûhî (ö. ?), Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed el-Mahallî eş-Şâfi'î, Şemseddîn İbnü'l-Merâgî el-Medenî, Ebu'l-Fütûh Necmeddîn 'Ömer b. Hiccî es-Sa'dî el-Husbânî eş-Şâfi'î ed-Dımaşkî (ö. 830/1426), Muhammed b. 'Ömer b. Muhammed et-Tanbâvî (ö. ?) ve Kemâleddîn Muhammed b. Hasan eş-Şümunnî el-İskenderî el-Mâlikî (ö. 821/1418) yer almaktadır.¹³

2.3. İlmî Kişiliği

Geçimini akrabalarının üstlenmesi sebebiyle Zerkeşî, tüm hayatını ilme adanmış ender şahsiyetlerdendir.¹⁴ İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470), Dâvûdî (ö. 945/1539) ve İbnü'l-'İmâd'ın (ö.

¹² İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, 1: 446-7, ed-Dürerü'l-kâmine, 3: 397; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, 9: 336; Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1: 437; Dâvûdî, *Tabakātu'l-müfessirîn*, 2: 162; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8: 573; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 9: 121; Muhammed Hasan Muhammed, "Mukaddime" *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, Thk. Muhammed Hasan Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 1: 5, Seyyid 'Abdülazîz ve 'Abdullah Rebî', "Mukaddime" *Teşnifu'l-mesâmi*, Thk. Seyyid 'Abdül'azîz ve 'Abdullah Rebî' (Mekke: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998), 1: 57-60; Muhammed Muhtâr Muhammed Emîn eş-Şinkitî, "Mukaddime", *Selâsilü'z-zeheb*, Thk. M. Muhtâr Muhammed Emîn eş-Şinkitî (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1423/2002), 33-37.

¹³ 'Ânî, "Mukaddime", 1: 8, Muhammed Hasan Muhammed, "Mukaddime", 1: 5, Seyyid 'Abdül'azîz ve 'Abdullah Rebî', "Mukaddime", 1: 60-1, Şinkitî, "Mukaddime", 38-9; Gürkan, "Bedreddîn ez-Zerkeşî", 44: 289,

¹⁴ İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, 8: 573; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakātu's-Şâfi'iyye*, 3: 229; 'Ânî, "Mukaddime", 1: 9.

1089/1679) onu allâme, fakih, usulcü, edîb ve fazilet sahibi bir kimse olarak nitelermeleri ilmi noktadaki mevkisinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.¹⁵

Takiyyüddîn es-Sübki (ö. 756/1355), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Tâcüddîn es-Sübki (ö. 771/1370), Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373), 'Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373), İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) gibi hakkında oldukça fazla bilgi verilen âlimlerle aynı dönemde yaşamasına rağmen, tabakât, târîh ve ricâl kaynaklarında onun hakkında çok fazla bilginin bulunmaması calib-i dikkattir. Zann-ı galibimizce zikri geçen eserlerde yer almaması çok erken diyebileceğimiz bir yaşta yani 49 yaşında vefat etmesinden veya hayatını eser telifine adanmasından kaynaklanmalıdır. Ayrıca onun talebeleri arasında meşhur âlimler yer almadığı gibi öğrenci sayısı da tespitimize göre sadece dokuzdur. Bu sebepler ışığında Zerkeşî'nin önemi ve değerinin daha sonraki yıllarda eserleri üzerinden olduğunu ifade etmemizde bir mahzur olmamalıdır.

3. el-LEÂLÎ el-MENSÛRE Fİ'L-EHÂDÎSİ'L-MEŞHÛRA (et-TEZKİRE Fİ'L-EHÂDÎSİ'L-MÜŞTEHİRA)

Zerkeşî'nin hadîs, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsîr gibi ilim dallarında elli civarında çalışması bilinmektedir. Eserleri ile ilgili bilgi veren pek çok çalışma olduğundan, sadece onlara dipnotta işaret etmekle yetineceğiz.¹⁶

3.1. Konu, Muhteva ve Eserin Önemi

Halk arasında kullanılan bazı sözlerin hadîs olup olmadığının ilk olarak araştırıldığı eser, bilindiği kadarıyla Zerkeşî'nin *el-Leâlî el-Mensûre*'si veya diğer ismiyle *et-Tezkire*'sidir.¹⁷ Çünkü o, bu çalışmasında zikri geçen alanda yapılmış bir çalışmadan bahsetmediği gibi eserinde böyle bir kaynaktan faydalandığını gösterir bir ifade de kullanmamıştır. O, Tâceddîn

¹⁵ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3: 227-8; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2: 162; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, 8: 572-3; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 9: 121.

¹⁶ Eserleri hakkında bilgi için bk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, "Mukaddime", *el-Leâlî el-mensûra fi ehâdîsi'l-meşhûra*, Thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1417/1996), 8-9; 'Ânî, "Mukaddime", 1: 9-19, Muhammed Hasan Muhammed, "Mukaddime", 1: 5-6, Şinkîfî, "Mukaddime", 40-52, Seyyid 'Abdül'azîz ve 'Abdullah Rebî, "Mukaddime", 1: 62-70, 'Abdülkâdir 'Abdullah el-'Ânî, "Mukaddime", Habâya'z-zevâya, Thk. 'Abdülkâdir 'Abdullah el-'Ânî (Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1402/1982), 13-22; Babanzade Bağdâdî İsmâ'îl Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'i'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 2: 174-5; Bilal Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 15-20, a. mlf. "Bedreddîn ez-Zerkeşî, Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", 181-4; Vedat Tekin, *Zerkeşî'nin el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an'ında Anlama ve Yorum* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007), 5-8; Mustafa Canlı, *Bedreddîn Zerkeşî ve Hadis İlmindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992), 33-49; Abdullah Yılmaz, *Zerkeşî'nin el-Bahrü'l-Muhîd Adlı Fıkıh Usûlü Eserinde İstinbât Yöntemleri Bağlamında Hanefilere Ait Görüşlerin Tespit ve Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016), 19-26; Harun Bekiroğlu, *el-Burhân ve el-İtkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012), 94-99; Gürkan, "Bedreddîn ez-Zerkeşî", 44: 289.

¹⁷ Her iki isim de müellif tarafından verilmiştir, Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, "Mukaddime", 12-3.

el-Fezârî'nin (ö. 690/1291) avâmın fikhî ve onlar arasında dolaşan asılsız işlerin tespiti amacıyla yazdığı eserinden ilham alarak bu eserini vücuda getirdiği Mustafâ Lütfî Sabbâğ tarafından ifade edilmiştir.¹⁸ Bu eserde yer alan rivayetler Hz. Peygamber'e, sahâbe'ye, tâbiîn'a, tebeu't-tâbiîn'a, mutassavvıfa ya da her hangi bir kişiye ait olabilmektedir. Bu alanda eser kaleme almak hem *sened* hem de *metin tenkidini* birlikte gerektireceğinden oldukça zor ve zahmetli bir uğraştır. Elimizdeki bu eseri aynı zamanda onun hadîs ilmindeki yetkinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

İlk olarak 1986 yılında Mustafâ 'Abdülkâdir 'Atâ'nın¹⁹ tahkikiyle basılan eserde 222, daha sonra 1996 senesinde Muhammed b. Mustafâ es-Sabbâğ'ın²⁰ yaptığı çalışmada ise 234 rivayet yer almaktadır. Zerkeşî çalışmasında rivayetleri numaralandırmamıştır. Muhakkikler ise eserdeki rivayetlere numara vermişler, ancak biri her rivayete ayrı bir numara verirken diğeri ise bazı rivayetleri önceki rakamın içinde zikredip yeni bir numara vermemiştir. Bu iki rakam arasındaki farklılık buradan kaynaklanmaktadır. Biz ise çalışmamızda ibareleri daha iyi anlaşılabilen es-Sabbâğ'ın tahkikini esas aldık.²¹ Bu rivayetlerden dördü müttefakun aleyh²², dördü Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'inde, yedisi Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*'inde, otuz altısı ise Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *sünenlerinde*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde ve Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*ında geçmektedir. Ancak burada bir hadîsin farklı hadîs külliyatlarında geçtiği de unutulmamalıdır. Sıhhat açısından ise bu rivayetlerden altmış dördü sahih-hasen, altmış üçü zayıf geriye kalan yüz yedisi ise mevzu ve bir kimsenin sözüdür. Yani rivayetlerin yaklaşık % 27'si sahih veya hasen; geriye kalan % 73'lük kısım ise zayıf veya mevzudur. Bu rivayetler incelenirken alfabetik sıra takip edilmemiş bilakis, onlar sekiz konu²³ başlığına göre dizayn edilmiştir. Bu bakımdan istifadede biraz güçlük çekilmektedir.

Eserini hadîs, tefsîr, târîh, siyer ve meğâzî gibi alanlarda yazılan sayısı yüz kırkı aşan eserleri referans olarak hazırlamıştır. Bunlardan önemli gördüklerimizden bir kısmını aşağıda zikredeceğiz:

¹⁸ Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, "Mukaddime", 5.

¹⁹ Zerkeşî, *et-Tezkire fî ehâdîsi'l-müştehirâ*, Thk. Mustafa 'Abdülkâdir 'Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986).

²⁰ Zerkeşî, *el-Leâlî el-mensûra fî ehâdîsi'l-meşhûra*, Thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1417/1996).

²¹ Farklı rivayet için bk. Zerkeşî, *el-Leâlî*, 70 (44).

²² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 58 (18), 59 (21), 69 (42).

²³ Bu sekiz konu ahkâm, hikem ve âdâb, zühhd, tıp ve menâfi', fezâil, ed'îye ve ezkâr, kasas ve ahbâr, fiten, dillerde dolaşan söz ve haberler'dir.

Buhârî (ö. 256/870) *es-Sahîh*²⁴, Müslim (ö. 261/875) *es-Sahîh*²⁵, Ebû Dâvud (ö. 275/889) *es-Sünen*²⁶, Tirmizî (ö. 279/892) *es-Sünen*²⁷, *el-İlel*, Nesâî (ö. 303/915) *es-Sünen*²⁸, *el-Merâsil*²⁹, İbn Mâce (ö. 273/887) *es-Sünen*³⁰, Mâlik b. Enes (ö. 179/795) *el-Muvatta*³¹, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *el-Müsned*³², *ez-Zühd*³³, Dârimî (ö. 255/869) *es-Sünen*³⁴, İbn İshâk (ö. 151/768) *el-Megâzî*³⁵, 'Abdullah İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) *el-Birr ve's-Sıla*³⁶, 'Abdürrezzâk (ö. 211/826-27) *el-Musannef*³⁷, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) *el-Musannef*³⁸, İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) *el-Müsned*³⁹, İbn Ebî'd-Dünyâ (ö. 281/894) *Mekâyidu's-Şeytân*⁴⁰, Bezzâr (ö. 292/905) *el-Müsned*⁴¹, Ebû Ya'lâ (ö. 307/919) *el-Müsned*⁴², Taberî (ö. 310/923) *Tehzîbu'l-Âsâr*, İbn Düreyd (ö. 321/933) *el-Müctebâ*⁴³, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) *el-İlel*, İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sahîh*⁴⁴, Taberânî (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-Evsat*⁴⁵, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*⁴⁶, Râmhürmüzî (ö. 360/971) *Uyûnu'l-Emsâl*⁴⁷, İbn Adî (ö. 365/976) *el-Kâmil*⁴⁸, Ebü's-Şeyh (ö. 369/979) *Mekârimu'l-Ahlâk*⁴⁹, Dârekutnî (ö. 385/995) *el-İlel*⁵⁰, Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014) *Târîhu Nisâbü'rî*⁵¹, *el-Müstedrek*⁵², Ebû Nuaym (ö. 430/1038)

²⁴ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 48 (4), 58 (20).

²⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 56 (15), 79 (2).

²⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 22 (2).

²⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 47 (3), 81 (5).

²⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 22 (2), 55 (13), 59 (21).

²⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 60 (25).

³⁰ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 23 (4), 49 (7).

³¹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 62 (29).

³² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 48(5).

³³ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 149 (52).

³⁴ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 108 (16).

³⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 19.

³⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 21 (1).

³⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 37 (21).

³⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 39 (25).

³⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 169 (1).

⁴⁰ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 79 (1).

⁴¹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 24 (4), 46 (2).

⁴² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 34 (16).

⁴³ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 138 (34).

⁴⁴ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 48 (4).

⁴⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 27 (7).

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 53 (10).

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 66 (38), 127 (20).

⁴⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 27 (6).

⁴⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 72 (49), 82 (6).

⁵⁰ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 115 (5).

⁵¹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 156 (6).

⁵² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 50 (7), 82 (6).

*Târîhu İsfahan*⁵³, *et-Tıb*⁵⁴, *Hilyetü'l-Evliyâ*⁵⁵, Halîlî (ö. 446/1055) *el-İrşâd*⁵⁶, İbn Battâl (ö. 449/1057) *Buhârî Şerhi*⁵⁷, Kuzâ'î (ö. 454/1062) *Müsnedü's-Şihâb*⁵⁸, Beyhakî (ö. 458/1066) *es-Sünen el-Kübrâ*, Şu'abu'l-İmân⁵⁹, *el-Esmâ ve's-Sifât*⁶⁰, *Delâilü'n-Nübüvve*⁶¹, *ez-Zühâ*⁶², İbn 'Abdilberr (ö. 463/1071) *el-İstizkâr*⁶³, *et-Temhid*⁶⁴, Câmî'u Beyânî'l-İlm⁶⁵, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*⁶⁶, *el-Câmî li Ahlâki'r-Râvî*⁶⁷, Hâce 'Abdullah el-Herevî (ö. 481/1089) *Zemmü'l-Kelâm*⁶⁸, Makdisî (ö. 507/1113) *Zahîratu'l-Huffâz*⁶⁹, Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Fâik*⁷⁰, Ebû Sa'd es-Sem'ânî (ö. 562/1166) *Edebü'l-İmlâ*⁷¹, Ebû Mûsâ el-Medîni (ö. 581/1185) *Marifetü's-Sahâbe*⁷², *el-Hinnâ*⁷³, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Ehâdisu'l-Vâhiye*⁷⁴, *Minhâcu'l-Kâsîdîn*⁷⁵, *el-Mevdû'ât*, Nevevî (ö. 676/1277) *el-Ezkâr*⁷⁶, *Şerhu'l-Mühezzeb*⁷⁷, İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) *en-Nihâye*⁷⁸, İbn Dakîki'l-İd (ö. 702/1302) *el-İktirâh*⁷⁹, *Şerhu'l-İlmâm*⁸⁰, İbn Kesîr (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*⁸¹, *et-Tefsîr*⁸² ve Mûsâ b. 'Ukbe (ö. ?) *el-Meqâzî*⁸³.

-
- ⁵³ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 74 (56).
⁵⁴ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 109 (18).
⁵⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 59 (23), 95 (31).
⁵⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 59 (22), 137 (32).
⁵⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 167 (6).
⁵⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 31 (12), 46 (2), 86 (8).
⁵⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 25 (5), 46 (2).
⁶⁰ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 76 (61).
⁶¹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 119 (7).
⁶² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 76 (61), 79 (1).
⁶³ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 14.
⁶⁴ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 7.
⁶⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 23 (4), 121 (10).
⁶⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 74 (56), 102 (7).
⁶⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 76 (60).
⁶⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 25 (5).
⁶⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 26 (5).
⁷⁰ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 32 (12), 71 (47).
⁷¹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 112 (2).
⁷² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 75 (57).
⁷³ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 104 (10).
⁷⁴ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 111 (2).
⁷⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 24 (4).
⁷⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 31 (11).
⁷⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 124 (15).
⁷⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 173 (1).
⁷⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 52 (9).
⁸⁰ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 27 (6).
⁸¹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 29 (9).
⁸² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 111 (1).
⁸³ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 19.

3.2. Rivayetleri Değerlendirme Usûlü

Zerkeşî, yukarıda zikri geçen eserlerin ismini her zaman açıkça anmamış, sadece müellifin konuyla ilgili sözlerine atıfla yetinmiştir. Mesela “Vârisi bulunmayan kimseye dayısı mirasçı olabilir.” rivayetiyle ilgili Zerkeşî, Beyhaki'nin değerlendirmelerini zikretmiş ancak hangi eserinde bunları ifade ettiğini söylememiştir. Ancak biz yaptığımız araştırma neticesinde Beyhaki'nin açıklamalarına onun es-Sünenü's-Sagîr isimli eserinde rastlamaktayız.⁸⁴

Müellif, hadîsin farklı kişilerden rivayet edildiğini belirttikten sonra bunların senedlerindeki probleme işaret etmiş ve bu tariklerden hangisinin daha sağlam olduğuna temas etmiştir. Mesela “İlmi talep etmek her Müslümana farzdır” rivayetinin Hz. 'Alî, 'Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik, 'Abdullah b. 'Ömer, 'Abdullah b. 'Abbâs, Câbir b. 'Abdullah ve Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet edilmekle birlikte tüm varyantları hakkında tenkit ifadelerinin söylenildiğini zikretmiş ve bu tariklerin en iyisinin Enes b. Mâlik ve 'Abdullah b. 'Ömer'in rivayetleri olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

Bizzat kendisi, rivayetler hakkında çoğunlukla değerlendirme yapmamış, kendisinden önce zikredilen görüşleri aktarmakla yetinmiş ve sanki onların bu minvalde değerlendirilmesini istemiştir.⁸⁶ Ancak kendi değerlendirmesini yaptığı yerler bulunmaktadır. Mesela “رِزَاةُ الْأَرْضِ يَيْسَهَا” rivayetinin aslının olmadığını ve bu sözün Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olduğunu zikretmiştir.⁸⁷

O, değerlendirilen rivayet hakkında bilgileri paylaştıktan sonra ondan çıkan hükmün aksini ifade eden rivayetlere yer vererek ilgili rivayet hakkındaki kanaatini ortaya koymuştur. Örneğin gözü iltihaplanan kimsenin ziyaret edilmeyeceğini ifade eden rivayetin aksine o kimsenin ziyaret edileceğini gösterir Ebû Dâvud hadîsine yer vermiştir.⁸⁸ Böylelikle hasta olan kimsenin ziyaret edileceğine işaret etmiştir.

Zerkeşî, rivayetin ravisi hakkında nadiren cerh ve ta'dîl değerlendirmesinde bulunmuştur. Örneğin “Gözü iltihaplı kimse ziyaret edilmez.” rivayetinin ravisi Mesleme b. 'Alî'yi metrûk olarak değerlendirmiş ve bunun Yahyâ b. Ebî Kesîr'in sözlerinden olduğunu beyan etmiştir.⁸⁹

Zerkeşî, bazı rivayetleri metin tenkidine tabi tutmuştur. Örneğin “Bana dünyamızdan üç şey sevdirdi. Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz.” (وَجَعَلَتْ حَبِيبَ الْيَوْمِ مِنْ دُنْيَانَا ثَلَاثَ الْطَيْبِ وَالنِّسَاءِ) rivayeti hakkında üç kelimesinin rivayetlerde geçmediğini, namazın manayı

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 22 (2). Beyhaki, *es-Sünenü's-sagîr*, Nşr. 'Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Karaçi: Câmî'atü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1989), 2: 366 (2301).

⁸⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 23 (4).

⁸⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 21-26 (1-5), 35 (18), 36 (20), 38 (24), 40 (26), 40-2 (26-8), 83 (7).

⁸⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 33 (14). Diğer örnekler için bk. a. mlf., *el-Leâlî*, 34-5 (16-7), 36 (19), 94 (29).

⁸⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 28 (7).

⁸⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 28 (7).

tamamlamak üzere sonradan eklendiğini ifade etmiş ve onun dünya işlerinden olmayacağını, bilakis onun ahiret hayatıyla ilgili olduğunu ifade ederek tenkitte bulunmuştur.⁹⁰

Aynı kişiyi farklı isimler ile çeşitli yerlerde zikretmiştir. Mesela Şerhu'l-İlmâm sahibi İbn Dakiki'l-İd'i bir yerde Ebu'l-Feth el-Kuşeyrî, diğer bir yerde ise Şeyh Takiyyüddîn olarak anmıştır. Aynı kişinin farklı şekillerde anılması zikri geçen kişilerin farklı kimseler olduğunu çağırıştırabilmektedir.⁹¹

O, rivayetlerin senedlerinde geçen ravilerin isimlerinin nasıl okunacağına dair bilgileri paylaşmıştır. Mesela “Üzüntü ancak din içindir. Göz ağrısı dışında da bir ağrı yoktur.” (لَا عُرُّ إِلَّا) (عُرُّ الدِّينِ وَلَا وَجَعٌ إِلَّا وَجَعُ الْعَيْنِ) rivayetinin senedinde yer alan ravi Karîn b. Sehl'in isminin Kurîn olarak da okunabileceğine işaret etmiştir.⁹²

O, rivâyetin metninde bulunan garîb kelimeleri açıklamıştır. Mesela “Mü'min dünyadan ayrıldığında aynı zamanda hapisane ve çoraklıktan kurtulur (الدُّنْيَا سَجْنُ الْمُؤْمِنِ وَسُنْتُهُ فَإِذَا) (فَارَقَ الدُّنْيَا فَارَقَ السَّجْنَ وَالسَّنَةَ)” Rivayetinin metninde geçen 'السنة' kelimesi 'الجدب' lafzıyla açıklamıştır.⁹³

Müellif, bazı hadîslerin zayıf olmasıyla birlikte kimi mezheplerce uygulandığını ifade etmiştir. Mesela “Ölünün telkini definden sonradır” (تَلْفِينُ الْمَيِّتِ بَعْدَ الدَّفْنِ) rivayeti hakkında bunun zayıf olmakla birlikte Ahmed b. Hanbel'in ashâbı arasında bu davranışı güzel görenler olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

O, bazı rivayetleri merfu olarak bulamadığını ifade etmiş, bu rivayetin *mevkuflarını*⁹⁵ zikretmiştir. Ancak ilgili rivayetin taşıdığı manaya yakın olan şahidlerini de zikretmeyi ihmal etmemiştir.⁹⁶ Bazı rivayetleri ise hiçbir şekilde bulamadığını zikrettikten sonra aynı anlamı mündemiç rivayetlere yer vermiştir.⁹⁷

O eserde yer alan rivayetlerle ilgili, şiirleri⁹⁸, hadîsleri ve ayetleri⁹⁹ zikretmiştir.

Yanlış bilgileri tashih etmiştir. Mesela “Allah'ın kadınları arkaya aldığı gibi sizde onları arkaya alın.” (اخروهن من حيث اخروهن الله) rivayeti için bunun *Sahîhayn'a* dayandırıldığını ve yanlış olduğunu ifade edip rivayetin 'Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde yer aldığını açıklamıştır.¹⁰⁰

⁹⁰ Zerkeşî, *el-Leâli*, 132 (26). Diğer örnekler için bk. a. mlf., *el-Leâli*, 89 (18), 140 (39).

⁹¹ Zerkeşî, *el-Leâli*, 27, 28.

⁹² Zerkeşî, *el-Leâli*, 29 (8).

⁹³ Zerkeşî, *el-Leâli*, 80 (2).

⁹⁴ Zerkeşî, *el-Leâli*, 35 (17).

⁹⁵ Daha fazla bilgi için bk. Abdullah Aydınlı, “Mevkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 437-8.

⁹⁶ Zerkeşî, *el-Leâli*, 80 (4).

⁹⁷ Zerkeşî, *el-Leâli*, 88 (110), 126 (18), 140 (40).

⁹⁸ Zerkeşî, *el-Leâli*, 45, 131-2 (1, 25).

⁹⁹ Zerkeşî, *el-Leâli*, 111-2, 139, 143 (1, 36, 44).

¹⁰⁰ Zerkeşî, *el-Leâli*, 37 (21). Diğer örnekler için bk. a. mlf., *el-Leâli*, 118 (6).

Zerkeşî, halk arasında yanlış telaffuz edilen rivayetin doğrusunu tespit etmeye uğraşmıştır. Örneğin “Ümmetimden hata ve unutmada kaynaklanan şeylerin günahını affetmiştir.” (رفع عن امي الخطأ والتشيان) şeklinde maruf olan rivayetin, doğrusuna en yakın şeklinin “Ümmetimden üç şeyin günahını kaldırmıştır.” (رفع عن هذه الامة ثلاث) olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁰¹ Ya da rivayetin bu lafızlarla sabit olmadığını ancak sahih hadîslerden mülhem olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kapsamda “Bana zahirle hüküm vermem emredildi. Gizli olanları Allah bilir.” (أمرت ان احكم بالظاهر والله تولى السرائر) rivayetinin lafzının da bu şekilde olmadığını ancak sahih hadîslerden ilham alınarak terkip edildiğini belirtmiştir.¹⁰²

O, âlimlerin hadîs hakkındaki yanlış eleştirilerini tashih etmiştir. Mesela “Kişi dostunun dini üzerindedir.” (المؤمن على دين خليله) rivayetini İbnü'l-Cevzî'nin mevzû' olarak telakki etmesini eleştirmiş ve durumun onun dediği gibi olmadığını ifade ederek onu teziye etmiştir.¹⁰³ Tenkit ettiği kimseler arasında İbnü'l-Cevzî'nin yanısıra Hâkim, İbn 'Abdilber, İbn Hazm ve kendisine özel ilgi duyduğu Nevevî¹⁰⁴ de bulunmaktadır.¹⁰⁵

O, kimi rivayetler hakkında hiçbir değerlendirmeye yer ayırmamış, yalnız onun senedini veya geçtiği kaynağı zikretmekle iktifa etmiştir.¹⁰⁶ Bazı rivayetlerde de sadece kendi değerlendirmesini vermekle yetinmiştir. Mesela “Ümmetimin âlimleri, Benî İsrâîl'in Peygamberleri gibidir.” (علماء امي كأنبياء بني اسرائيل) rivayetinin aslının bilinmediğini ifade etmiş ve konu hakkında başka bir bilgi serdetmemiştir.¹⁰⁷

Zerkeşî, kimi rivayetlerin sahih senedinin olmadığını ancak manasının sahih olduğunu ifade etmiştir. Mesela “Rabbim bana arap dilini öğretti ve onu en güzel şekilde yaptı.” (ادبني ربي) rivayeti bu minvaldedir.¹⁰⁸ Araştırmamız neticesinde eserde sadece bir mükerrer rivayete tesadüf edilmiştir.¹⁰⁹

SONUÇ

Dönemindeki Mısır'ın ilmî ortamından oldukça istifade eden Zerkeşî hadîs, fıkıh, fıkıh usulü ve tefsîrde önemli eserler kaleme almıştır. Özellikle fıkıh ve tefsîr ilminde söz sahibi

¹⁰¹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 37 (22).

¹⁰² Zerkeşî, *el-Leâlî*, 42 (30). Diğer rivayetler için bk. a. mlf., *el-Leâlî*, 60 (24), 65 (36).

¹⁰³ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 58 (17). Diğer örnekler için bk. a. mlf., *el-Leâlî*, 29-31 (10), 165-6 (4), 168 (7), 99-100 (4).

¹⁰⁴ Sadece Nevevî'nin değerlendirmelerini verdiği pek çok rivâyet bulunmaktadır. Zerkeşî, *el-Leâlî*, 36 (20), 66 (37), 108 (15), 142-3 (42-3), 151 (2).

¹⁰⁵ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 66 (68), 99-100 (4), 123 (14).

¹⁰⁶ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 86 (10), 92 (24, 26), 134 (29).

¹⁰⁷ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 120 (8).

¹⁰⁸ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 111 (2).

¹⁰⁹ Zerkeşî, *el-Leâlî*, 48 (5), 70 (44). Esas aldığımız es-Sabbâğ'ın tahkikinde durum böyle ise de 'Abdülkâdir 'Atâ'nın tahkikinde bu rivayet bir yerde geçmekte olup mükerrer değildir. Sabbâğ'ın çalışmasında ilgili bölümde altmış rivayet yer alırken, 'Atâ'nın tahkikinde ise altmış rivayet bulunmaktadır.

olarak bilinmektedir. Ancak onun hadîs ilminde yazdığı *el-Leâlî el-Mensûre (et-Tezkire)*'si, *en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh'*, *en-Nüket 'ala'l-'Umde fi'l-Ahkâm'* ve *el-İcâbe*'si bu ilimde otorite olduğunun bir göstergesidir.

Zerkeşî, her ne kadar rivayet ilimlerinde öne çıkan hocalardan faydalanmakla birlikte önemli âlimlerin yetişmesine erken vefatı veya sadece ilimle meşgul olup hayatını eser telif etmeye tahsis etmesi sebebiyle katkı sağlayamamış olmalıdır. Nitekim o, hayattayken ehl-i ilimce tanınmamış, ileriki zamanlarda yazdığı eserleri vesilesiyle şöhret kazanmıştır.

Halk dilinde dolaşan meşhur rivayetleri bir araya getiren ilk âlimdir. O, bu eserinde *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'sı*, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın *Müsnedleri*, 'Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *Musannefleri* gibi isimlerinin hepsini burada zikredemeyeceğimiz pek çok önemli kaynaktan istifade etmiş, bunlardan edindiği bilgiler ölçüsünde hadîsleri takatince sened ve metin açısından değerlendirmiş, ancak çok fazla kanaat izhar etmemiştir. Daha çok nakiller yaparak rivayet hakkındaki fikrini ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı rivayetler hakkında ise hiçbir değerlendirmede bulunmamış, ilgili rivayetin senedini zikretmekle yetinmiştir.

İstifade ettiği kitaplar arasında sadece hadîs kitapları yer almamakta, bilakis rivayetleri daha iyi incelemek ve haklarında daha fazla malumat edinmek amacıyla hadîs usulü, cerh-ta'dîl, târîh, tabakât, ilel, şerh, ahlâk, megâzî, tefsîr vd. konularla ilgili eserler de bulunmaktadır. İşte bu gayreti, onun eserinin kıymetini artırmıştır. Ayrıca nadiren de olsa dilde yetkin kimselerin yapabileceği garîb kelimeleri açıklaması onun Arapça bilgisinin yüksek olduğunun bir işareti kabul edilebilir.

O, hata yapan kim olursa olsun onu eleştirmekten de geri durmamıştır. Örneğin kendisine son derece saygı duyduğu Nevevî'yi tenkidi ilme verdiği önemin bir göstergesidir. Sadece onu değil, hadîs ilminde otorite olan Hâkim ve İbn 'Abdilber gibi âlimlere de tenkitlerini yöneltmiştir.

Eserde incelenen rivayetlerin % 73'ünün zayıf veya mevzû olması, insanlar arasında bu tür rivayetlerin yaygın olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Yani onun yaşadığı sekizinci asırda uydurma rivayetlerin halk arasında revaçta olduğu söylenebilir. Zerkeşî'nin bu çalışması kendisinden sonra Sehâvî ve 'Aclûnî gibi kimselerin bu konuda yazdığı eserlerin temelini teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- 'Ânî, 'Abdülkâdir 'Abdullah. "Mukaddime". *Habâya'z-zevâya*. Thk. 'Abdülkâdir 'Abdullah el-'Ânî. 7-32. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûnî'l-İslâmiyye, 1402/1982.
- 'Ânî, 'Abdülkâdir 'Abdullah. "Mukaddime". *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. Thk. 'Abdülkâdir 'Abdullah el-'Ânî. 1: 5-40. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûnî'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- Aydınlı, Abdullah. "Mevkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 437-8. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Babanzade Bağdâdlı İsmâ'îl Paşa. *Hediyetü'l-'ârifin esmâ'îl-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bekiroğlu, Harun. *el-Burhân ve el-İtkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012.
- Beyhakî Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü's-Sagîr*. Nşr. 'Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. Karaçi: Câmiatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1989.
- Canlı, Mustafa. *Bedreddin Zerkeşî ve Hadis İlimindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Cevherî, 'Alî b. Dâvud, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zaman*. 3 Cilt. Thk. Hasan Habeşî, b.y.: Dâru'l-Kütüb, 1970.
- Dâvûdî Şemseddîn Muhammed b. 'Alî. *Tabakātu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983/1403.
- Deliser, Bilal. *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*. Ankara Üniversitesi. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Deliser, Bilal. "Bedreddin ez-Zerkeşî, Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/ 9 (Haziran 2011): 171-90.
- Dirnevî Ahmed b. Muhammed. *Tabakātu'l-müfessirîn*. Medîne: Mektebetü'l-'Ulûmi'l-Hadîs, 1417/1997.
- Gürkan, Menderes. "Bedreddîn ez-Zerkeşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 289-93. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- İbn Hacer Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi 'a'yâni'l-miete's-sâmine*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Hacer Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *İnbâu'l-gumr bi enbâi'l-'umr fi't-târîh*. Thk. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kâhire: İhyâu Türâsi'l-Arabî, 1419/1998.
- İbn Kâdî Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed. *Tabakātu's-Şâfi'iyye*. 5 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1978/1398.
- İbn Tağrîberdî Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tağrîberdî. *en-Nücûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*. Thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. 16 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992/1413.
- İbn Tağrîberdî Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tağrîberdî. *el-Menhelu's-sâfi ve'l-müstevfâ fi ba'di'l-vâfi*. Thk. Muhammed Muhammed Emîn ve Sa'îd 'Abdülfettâh 'Âşûr. 13 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1984.
- İbnü'l-'İmâd Ebu'l-Felah 'Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Thk. 'Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Kehhâle, 'Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957.
- Keleş, Bahattin. *Bahrî Memlükler'de İktisadi ve Ticari Hayat*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1998.
- Muhammed Hasan Muhammed. "Mukaddime". *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*. Thk. Muhammed Hasan Muhammed. 1: 3-7. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.

- Muhammed Muhtâr Muhammed Emîn eş-Şinkîti. “Mukaddime”. *Selâsilü’z-zeheb*. Thk. Muhammed Muhtâr Muhammed Emîn eş-Şinkîti. 9-73. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1423/2002.
- Rippin, Andrew. “al-Zarkashî”. *The Encyclopedia of Islam*. Ed. Peri J. Bearman - Thierry Bianquis - Clifford Edmund Boswort - Emeri Van Donzel - Wolfhart P. Heinrichs. New Edition Supplement: 842. Leiden: E. J. Brill, 2004.
- Seyyid ‘Abdülazîz ve ‘Abdullah Rebî’. “Mukaddime”. *Teşnîfu’l-mesâmi*. Thk. Seyyid ‘Abdül’azîz ve ‘Abdullah Rebî’. 1: 7-95. Mekke: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998.
- Suyûtî Ebu’l-Fazl Celâleddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hüsnü’l-muhâdara fi târihi Mısır ve’l-Kâhire*. Thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyai’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1967/1387.
- Tekin, Vedat. *Zerkeşî’nin el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân’ında Anlama ve Yorum*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2007.
- Yilmaz, Abdullah. *Zerkeşî’nin el-Bahru’l-Muhît Adlı Fıkıh Usûlü Eserinde İstinbât Yöntemleri Bağlamında Hanefilere Ait Görüşlerin Tespit ve Tahkiki*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Zerkeşî Bedreddîn. *el-Leâlî el-mensûra fi ehâdîsi’l-meşhûra*. Thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ. Beyrût: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1417/1996.
- Zerkeşî Bedreddîn. *et-Tezkire fi ehâdîsi’l-müştehirâ*. Thk. Mustafa ‘Abdülkâdir ‘Atâ. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1406/1986.
- Yiğit, İsmail. “Memlükler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 90-4. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yiğit, İsmail. “Aynî’yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmî Hareketine Bakış”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1997): 27-45.
- Ziriklî Hayruddîn. *el-A’lâm*. 2 Cilt. 15. Baskı. Beyrût: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 2002.